

Наталія Слотвінська

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”,
<https://orcid.org/0000-0002-2756-4557>

СИСТЕМАТИЧНЕ ЗНУЩАННЯ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО МОЖЕ ОБУМОВИТИ ВИНИКНЕННЯ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2021.30.216>

© Слотвінська Н., 2021

Проаналізовано системне знущання як обставина, що може спричинити виникнення стану сильного душевного хвилювання.

Встановлено, що в ст. 116 КК України вказано обставину, яка може обумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання, яку не наведено в ст. 95 КК 1960 р., – систематичне знущання. Щоправда, законодавець не роз’яснює, що саме треба розуміти під систематичним знущанням. Не робить цього і Пленум Верховного Суду України. Не зрозуміло, з яких причин, але в ст. 123 КК України перелік обставин, які можуть спричинити виникнення стану сильного душевного хвилювання, не було доповнено цією обставиною, що треба розглядати як прогалину в законодавстві.

Доведено, що виокремлення досліджуваної обставини є позитивною тенденцією з огляду на те, що законодавець цим розширює коло обставин, які можуть зумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання, а це свідчить про те, що більше уваги приділяється суб’єктивним аспектам виникнення такого стану. Це, своєю чергою, зумовило пом’якшення кримінальної відповідальності на рівні її диференціації в тих випадках, коли умисне вбивство було вчинене в стані сильного душевного хвилювання, спричиненого систематичним знущанням. Адже раніше в таких випадках, коли систематичне знущання не могло бути віднесене до протизаконного насильства чи тяжкої образи, умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання підлягало кваліфікації за статтею, яка передбачає основний склад умисного вбивства.

Ключові слова: сильне душевне хвилювання; систематичне знущання; кримінальна відповідальність; вбивство; кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. У вітчизняному кримінальному праві протягом тривалого часу законодавець надає кримінально-правове значення різним емоційним станам особи, які впливають на її здатність усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними.

Це кримінально-правове значення здебільшого проявляється в тому, що емоційні стани, які зменшують здатність особи усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними, враховуються як обставина, що пом’якшує кримінальну відповідальність особи як на рівні її диференціації, так і на рівні її індивідуалізації.

В КК України 2001 р. для позначення окремих із таких станів використовується поняття “стан сильного душевного хвилювання”.

Разом з тим, хоч вказане поняття застосовується в кримінальному законодавстві вже понад сто років, з'ясування його психологічного змісту, а також дослідження обставин, за яких емоційні стани, що позначаються цим поняттям, мають кримінально-правове значення, було і продовжує бути предметом наукових дискусій. Одного із найпроблемніших питань у цій сфері, а саме аналізу системного знуцання як обставини, що може обумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання, стосується це дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Питання сильного душевного хвилювання слугувало предметом наукових розвідок вітчизняних науковців, таких як А. Байлов, В. Борисов, В. Навроцький, Л. Остапенко, А. Пінаєв та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій із проблем сильного душевного хвилювання загалом та його окремих аспектів, чимало питань і досі залишаються спірними та не знаходять одностайного вирішення у колах науковців та практиків.

Мета статті. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої наукової статті неможливо розкрити всі питання, пов'язані з усіма підходами до настільки широкої та багатогранної теми, звернемо увагу лише на найбільш значущі та цікаві, на нашу думку, питання, та й то лише у частині базових положень, залишивши все інше для подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. В ст. 116 КК України вказана обставина, яка може обумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання, яка не містилася в ст. 95 КК 1960 р., – систематичне знуцання. Щоправда, законодавець не роз'яснює, що саме треба розуміти під систематичним знуцанням. Не зробив цього і Пленум Верховного Суду України. Не зрозуміло, з яких причин, але в ст. 123 КК України перелік обставин, які можуть спричинити виникнення стану сильного душевного хвилювання, не було доповнено цією обставиною, що треба розглядати як прогалину в законодавстві.

Сьогодні в літературі зазначають, що в тих випадках, коли систематичне знуцання супроводжувалося протизаконним насильством або завдало винному чи іншій особі тяжкої образи, його також слід визнавати причиною виникнення стану сильного душевного хвилювання і у разі заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження [1, с. 274]. Проте видається, що в такому випадку підставою виникнення стану сильного душевного хвилювання буде визнаватися не систематичне знуцання, оскільки воно не передбачено в ст. 123 КК України, а протизаконне насильство чи тяжка образа.

Треба відзначити, що серед вчених немає принципових розбіжностей щодо розуміння змісту цього поняття. Щоправда, окремі науковці тлумачать поняття “знуцання”, не беручи до уваги те, що в законі вказано на “систематичне знуцання”. Так, С. Бородін вважає, що знуцання – це найчастіше звичайні насильницькі дії, які можуть характеризуватися цинізмом та бути розтягнутими у часі. Знуцання, на його думку, може проявлятися і в психічному тиску, в погрозах помсти чи розголошення будь-яких існуючих чи неіснуючих відомостей, які компрометують винного чи інших осіб, доля яких винному не байдужа [2, с. 185]. На думку А. Красікова, знуцання – це соціально негативний психічний вплив на особу, різновид психічного насильства щодо людини, але не у формі кримінально-протиправних погроз, а в особливій, витонченій формі. Наприклад, зла посмішка, глумління, постійні безпідставні зауваження, неадекватна вчинку критика, нацьковування, іронізування як завуальована форма насміхання тощо [3, с. 108]. О. Попов вказує, що знуцання може проявлятися в будь-якій формі: цинічній чи підкреслено ввічливій, словесній чи конклюдентній. Воно може бути тривалим чи одноактним, або навіть одномоментним. Головним, на думку науковця, є те, що такі дії завжди поєднані з умисним спричиненням потерпілому психічних, моральних страждань, з приниженням його людської гідності. Отже, на думку дослідника, знуцання – це умисне спричинення психічних, моральних страждань незалежно від форми їх заподіяння та тривалості [4, с. 34].

Інші вчені не розглядають окремо поняття “знущання”, а тлумачать його на підставі того, як воно подано в законі – “систематичне знущання”. В зв’язку з цим більшу увагу вони звертають на ту обставину, що діяння, які являють собою знущання, повинні бути вчинені три і більше рази. З приводу цього в окремих науково-практичних коментарях КК України зазначено, що систематичне знущання – це тривалий фізичний чи психологічний психотравмуючий вплив аморального змісту і протиправної спрямованості з боку потерпілого, який може викликати стан афекту [5, с. 52–53]. Л. Остапенко, досліджуючи поняття “систематичне знущання”, зазначає, що воно не завжди є кримінально-протиправною поведінкою. Якщо систематичне знущання утворювало фізичне насильство, то у такому випадку можна говорити про кримінальну протиправність поведінки; якщо це сукупність фізичного, психічного насильства та тяжкої образи, то може йтися про загальну протиправність (поєднання кримінально-правової, цивільно-правової), а не про конкретну кримінально-правову. У випадку, коли вчинені дві, а не три дії, що визнаються фізичним чи психічним насильством, а також образою, то застосувати ст. 116 КК України можливо лише у випадку, якщо ці дії мали ознаки протизаконного насильства або тяжкої образи [6, с. 9]. На думку В. Грищука та М. Мельника, систематичне знущання – це особливо цинічне глузування, тривале кепкування над особою, образа дією чи словом, що мають багаторазовий (три і більше епізодів) характер. Воно може, зокрема, проявлятися у фізичному насильстві (заподіянні численних ударів, штовханні, пораненні гострими предметами), безжалісному, грубому поводженні з потерпілим, що завдає йому фізичних та психічних страждань (позбавлення їжі, води, одягу), принизливому ставленні до потерпілого (постійні образи, цькування, цілеспрямоване висміювання, гумор над ним тощо) [1, с. 259]. На кількісну характеристику “систематичного знущання” вказує і А. Байлов. Під поняттям “систематичне знущання”, на його думку, потрібно мати на увазі вчинення певних дій (понад тричі), що багаторазово супроводжуються умисним заподіянням потерпілому психічних або моральних страждань з приниженням людської гідності незалежно від форми їх здійснення [7, с. 11].

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що виокремлення досліджуваної обставини є позитивною тенденцією з огляду на те, що цим законодавець розширює коло обставин, які можуть спричинити виникнення стану сильного душевного хвилювання, а це свідчить про те, що більше уваги приділяється суб’єктивним аспектам виникнення такого стану. Це, своєю чергою, зумовило пом’якшення кримінальної відповідальності на рівні її диференціації в тих випадках, коли умисне вбивство було вчинено в стані сильного душевного хвилювання, викликаного систематичним знущанням. Адже раніше в таких випадках, коли систематичне знущання не могло бути віднесене до протизаконного насильства чи тяжкої образи, умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання підлягало кваліфікації за статтею, яка передбачає основний склад умисного вбивства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (2004) / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ: Атіка. 1288 с.
2. Бородин С. В. (1999). Преступления против жизни. Москва: Юристь. 356 с.
3. Красиков А. Н. (1999). Ответственность за убийство по российскому уголовному праву. Саратов: Издательство Саратовского университета. 124 с.
4. Попов А. Н. (2001). Преступление, совершенное в состоянии аффекта (ст.ст. 107, 113 УК РФ). СПб.: Юридический центр Пресс. 132 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2001). Ч. 2 / Під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. Київ: ФОРУМ. 942 с.
6. Остапенко Л. А. (2003). Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом’якшуючих обставинах (ст. 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ. 18 с.
7. Байлов А. В. (2004). Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров’я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис... канд. юрид. наук. Х. 20 с.

REFERENCES

1. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (2004). / Za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 3-tie vyd., pererobl. ta dopovn. K.: Atika. 1288 p.
2. Borodyn S. V. (1999). *Prestupleniya protiv zhyzny* [Crimes against life]. M.: Yuryst'. 356 p.
3. Krasikov A. N. (1999). *Otvetstvennost za ubystvo po rossyiskomu uholovnomu pravu* [Responsibility for murder under Russian criminal law]. Saratov: Yzdatelstvo Saratovskoho unyversyteta. 124 p.
4. Popov A. N. (2001). *Prestuplenye, sovershennoe v sostoianyy affekta (st. 107, 113 UK RF)*. [A crime committed in a state of affect (Articles 107, 113 of the Criminal Code)] SPb.: Iurydycheskyi tsentr Press. 132 p.
5. *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] (2001). Ch. 2 / Pid zahalnoi redaktsiiei Potebenka M. O., Honcharenka V. H. K.: FORUM. 942 p.
6. Ostapenko L. A. (2003). *Kryminalno-pravova kharakterystyka umysnykh vbyvstv pry pomiakshuiuchykh obstavynakh* [Criminal-legal characteristics of premeditated murders under mitigating circumstances] (st. 116, 117, 118 KK Ukrainy): avtoref. dys... k. yu. n. K. 18 p.
7. Bailov A. V. (2004). *Kryminalna vidpovidalnist za posiahannia na zhyttia ta zdorovia osoby, vchyneni v stani sylnoho dushevnogo khvyliuvannia* [Criminal liability for encroachment on the life and health of a person committed in a state of great emotional distress]: avtoref. dys... k. yu. n. Kh. 20 p.

Дата надходження: 05.04.2021 р.

Nataliia Slotvinska

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Criminal Law and Procedure,
Ph. D

SYSTEMATIC BULLING AS A CIRCUMSTANCE THAT CAN CAUSE A STATE OF STRONG MENTAL EXCITEMENT

The article is devoted to the analysis of systemic bullying as a circumstance that can cause a state of strong emotional excitement.

In Art. 116 of the Criminal Code of Ukraine indicates a circumstance that may cause a state of strong emotional excitement, which was not specified in Art. 95 of the Criminal Code of 1960, – systematic bullying. However, the legislator does not explain what is meant by systematic bullying. The Plenum of the Supreme Court of Ukraine does not do that either. It is not clear for what reasons, but in Art. 123 of the Criminal Code of Ukraine, the list of circumstances that may cause a state of strong emotional excitement, was not supplemented by this fact, which should be considered as a gap in the legislation.

It is proved that the separation of the studied circumstance is a positive trend, given that the legislator thus expands the range of circumstances that can lead to a state of strong emotional excitement, which indicates that more attention is paid to the subjective aspects of such a state. This, in turn, led to the mitigation of criminal liability at the level of its differentiation in cases where premeditated murder was committed in a state of strong emotional excitement, which was caused by systematic bullying. After all, previously in such cases, when systematic bullying could not be attributed to unlawful violence or severe insult, premeditated murder in a state of strong emotional excitement was subject to classification under the article, which provides for the main composition of premeditated murder.

Key words: strong emotional excitement; systematic bullying; criminal liability; murder; criminal liability.